

L'EDUCACIÓ: EL TEMA DE L'HOME

Octavi FULLAT

Cada moment de la història té els seus modes i els seus temes de moda. N'hi ha un, no obstant, que traspasa totes les civilitzacions: em refereixo a l'educació dels homes. Les modes vestimentàries, musicals i àdhuc científiques van i vénen; el tema de la criança de l'ésser humà, en canvi, és quelcom constant, tant si se'n pren consciència com si no se'n pren. La raó és ben simple: l'home existeix únicament en la mesura en què s'educa. Un ésser humà mancat de tota educació —un nen llop, per exemple— s'assembla més al brut que a un individu de l'espècie humana. Això és així a tal extrem, que bé podríem definir l'home com l'animal educand o animal que cal que sigui educat, si no volem que se'ns quedi en pur animal —si més no davant una mirada descriptiva—.

No tan sols els pares i els mestres es troben ocupats en la tasca educadora sinó també totes les institucions socials —de sacerdots, polítics, científics, juristes, tecnòlegs, artistes, periodistes, locutors de televisió...—. El que succeeix és que tant la família com l'escola eduquen intencionadament, a dretes i proposant-s'ho, mentre les empreses, l'Església, l'Estat, les societats científiques, els tribunals, els homes de la tècnica, els mass-media etc., eduquen sense pretendre-ho directament, puix apunten a altres objectius. Des del paleolític més llunyà fins al moment actual, la història de la humanitat ha coincidit amb la història de l'educació. L'educació de tots els homes en el transcurs del temps constitueix una vasta antropogènesi o engendrament de l'ésser humà.

La pregunta prèvia als distints plantejaments pràctics educatius és la següent: *què és educar*. He senyalat que educar és formar l'ésser humà, sigui això a nivell de l'espècie —educació com història— o bé es tracti de cada

individu —educació com biografia—. Però en què consisteix educar o prouir l'home?, es tracta amb tota claredat d'un interrogant del tot pertinent.

La primera mesura a prendre abans d'iniciar qualsevol intent de resposta serà distingir dues preguntes en el si de l'interrogant formulat: *què és educar?* És molt distint preguntar què és, o ha estat, l'educació, que interessar-se per què hauria de ser, o hauria d'haver estat l'educació. En el primer dels casos ens interessem pels fets educatius, mentre que en el segon dels supòsits indaguem els ideals de l'educació. Només en aquesta última preocupació té sentit platicar de bona i de mala educació. Sense finalitats educacionals a l'horitzó —educació ideal—, acceptades per qualsevol o per un grup, no hi ha forma de distingir entre educacions bones i educacions dolentes. En el llenguatge col·loquial es qualifica de bona educació la que s'emmotlla al model ideal acceptat, i és dolenta la que s'aparta d'aquest model; fins a tal extrem això és així que s'acostuma a denominar simplement *educació* el que s'accepta com a bo per un determinat grup social, que pot ser reduït —per exemple una família— o, pel contrari, molt ampli —per exemple, una civilització—.

Un cop feta aquesta distinció, no meravellarà que ens ocupem per separat de les dues preguntes a l'entorn del tema educatiu: què és l'educació abans de ser bona o dolenta? i quina és l'educació excel·lent? La primera pregunta esbrina els elements i les funcions que són constants en els actes educadors de tots els temps i de tots els llocs; és a dir, el primer interrogant busca allò que tenen en comú tots els fets educatius, se'ls qualifiqui, després de bons o de dolents. La segona pregunta, en canvi, ens mena a triar una resposta ideal entre varies de possibles.

Comencem amb la primera qüestió: ¿en què consisteix educar, abans d'ocupar-nos de la bona educació? Tot procés educador —entre mare i fill, entre mestres i alumne...—, en l'actualitat o en temps remots, és «una relació ternària entre elements modificadors de la conducta, elements modificands en la seva conducta i elements als quals s'apunta en modificar la conducta». L'educació en una tribu massai de Tanzània o en una família sueca actual, en una antiga escola romana o en una universitat nord-americana d'avui..., suposa relacionar progenitors i descendència, professors i deixebles, per tal d'obtenir nous comportaments —considerats com a millors— en els fills o en els alumnes. Educar és modificar conductes amb la intenció de millorar-les: que el vailet passi de no parlar, que aprengui a usar els coberts en els àpats; que el nen i la nena vagin abandonant el seu egoisme i esdevinguin servicials; que la noia i el noi posin valors en la pura fisiologia del sexe; que els joves dominin els recursos de l'electrònica.

Les modificacions del comportament tenen lloc en tres grans àmbits: el de les informacions, el de les actituds i el de les habilitats. Quan s'ensenya el nom dels colors o bé geografia física, s'està canviant la conducta ja que es muden els coneixements d'aquell que adquireix els nous. Les informacions es guarden en una memòria, tant si es tracta d'un paper on es prenen notes, com d'un petit ordinador, o bé si s'usa el mateix cervell; memòries mecànica, electrònica i neurofisiològica. Rebre informació —sobre els senyals de tràfic o referent a la composició de l'àtom— és modificar-se i, en conseqüència, educar-se. Els pares, els professors, els periodistes, els polítics, els sacerdots, els locutors de ràdio i televisió, proporcionen gran quantitat d'informacions, siguin aquestes banals o serioses; no fa al cas aquí.

A més, en educar, es modifica no sols el grau i la qualitat d'informació que ja es té, sinó que també s'altera la vida sentimental, es modifiquen les actituds de l'educand. Quan la mare acarona l'infant, quan el pare amonesta la noia, quan el sacerdot anima un jove trist, quan el polític enardeix uns militants o el militar arenga uns reclutes, quan l'artista en una pel·lícula entusiasma l'espectador..., s'està modificant la vida afectiva dels receptors; és a dir, s'està també educant. Aquesta modelació dels ressorts sentimentals, aquesta vertebració afectiva dels educadors, és més important, fins i tot, que la modificació informativa. Els homes queden existencialment més vertebrats pels sentiments que per allò que saben; sentir-se segur o optimista, per exemple, és de més vàlua que no pas conèixer una fórmula de química orgànica. Els pares són els primers i més decisius formadors de l'afectivitat, de les actituds.

Quan s'educa, es modifica també la conducta a base de l'aprenentatge d'habilitats. Habilitat de parlar, de menjar, de contar, de tocar el piano, d'anar en bicicleta, de conduir un cotxe, de convèncer la gent, de nadar, de vendre productes comercials... Els homes sabem coses, sentim coses i realitzem coses: heu's ací les tres principals línies de tot procés educatiu. Ni que les hagi presentat per separat, salta a la vista que el conèixer, el sentir, i el fer formen un tot funcional que denominem conducta humana. L'educació consisteix en modificar l'esmentada conducta. Acabem de descobrir allò nuclear que no pot faltar mai en un acte educador, sigui el que sigui i passi el que passi: *educar és modificar conductes*, ho duuguin a terme individus tradicionals o bé progressistes.

Pot observar-se que la modificació del comportament la realitzen individus humans integrats ja en una societat i ho porten a terme sobre subjectes que o bé no han iniciat encara la seva realització —cas de l'infant acabat de néixer— o els falta encara molt per considerar-la acceptable pel grup —cas de nens, púbers o joves—. És veritat que passem la vida educant-nos i que, pròpiament, només quidem educats del tot a l'hora de la mort, però també és veritat que els primers anys de l'existència humana són els més acomodables i plàstics, i els que constitueixen el moment per excel·lència de l'educació. D'aquí ve que, d'ordinari, emprem el terme *educació* per designar el procés que modificarà les conductes durant els divuit primers anys de la vida. Hi ha raons fins i tot biològiques perquè es pensi en aquests primers anys quan es fa ús del mot educació. Fins als cinc anys, el cervell de l'infant no assoleix la seva plenitud anatòmica, per la qual cosa la seva plasticitat és enorme. Cal arribar als setze o disset anys perquè l'encefalograma presenti les característiques de l'encefalograma de l'adult. Etapa, doncs, molt rica per a modificar comportaments. Aquestes dades expliquen que les societats, quan han institucionalitzat el procés educador, hagin pensat principalment en la família i en l'escola.

La relació educacional s'inicia entre la naturalesa —el cervell del nadó— i la societat, formada per les institucions la cultura i els factors infraestructurals —geografia, producció laboral, força política, nació...—. Un cervell individual —el de l'infant— va modelant-se, per obra dels representants de les institucions —pares, mestres, sacerdots, polítics, periodistes, artistes...—, segons els models culturals —científics, ideològics, utòpics, normatius...— vigents a la societat on es neix. Educar és, d'antuvi, desindividualitzar-se, en part, a fi d'adaptar-se al medi ambient sociològic.

Un educand arriba a l'existència amb un conjunt de mecanismes heretat —fam, set, desig sexual, agressivitat...—, que radiquen en una part del cervell que s'anomena paleocòrtex. A més, el cervell d'aquest mateix educand disposa d'altres funcions; una d'elles li permet adquirir mecanismes que de cap manera venien en el codi genètic —parlar, discórrer, retenir noms, aprendre maneres i disposicions afectives, adaptar-se a codis morals i estètics—. El mesocòrtex reté tals mecanismes. Podria dir-se que el paleocòrtex és el cervell de la naturalesa mentre que el mesocòrtex és el cervell de la cultura. L'educació treballa indefectiblement aquest segon cervell. Els educadors poblen el mesocòrtex d'informacions, d'actituds i d'habilitats. Les institucions socials traspassen la cultura als mesocòrtex que van arribant a una civilització. En l'Imperi Romà modelaven ciutadans romans, en l'època feudal fabricaven senyors feudals i serfs de la gleba, a la Unió Soviètica confeccionaven súbdits marxistes.

L'educació entesa com a *learning*, com a aprenentatge d'una cultura, es duu a terme a base de tècniques que descansen sobre teories diverses, tals com els reflexos condicionats —conductisme—, l'adaptació activa —Piaget— i l'estructuració de l'inconscient —Freud—. L'educació es converteix, així, en tecnologia educativa.

Cal destacar la tragèdia que s'origina en l'educand, i en cada ésser humà, com a resultat del procés educador. Els mecanismes heretats —que es troben en el paleocòrtex— s'afronten als mecanismes adquirits —que es troben en el mesocòrtex—. La fam, el sexe i l'agressivitat —heretats— queden reprimits i modelats pels models de cultura —apresos—; es menjarà, es tindrà activitat sexual i s'agredirà el pròxim, però segons les pautes establertes per les distintes civilitzacions. L'home, o animal educand, viu en la lluita i de la lluita entre allò que és natural i el que és culte. Educar és, d'alguna forma, reprimir i encadenar la llibertat dels «animals en llibertat». Educar-se és deixar de ser pura naturalesa per canviar-se, un mateix, en naturalesa domada, domesticada, culta. Resulta il·lusori imaginar-se un acte educador al marge de tota repressió.

Una tercera funció que els neuròlegs atribueixen al cervell humà és la que abraça els mecanismes anomenats *consciència*, *llibertat* i *imaginació creadora* o intel·ligència. Aquests mecanismes es troben en el neocòrtex. Pel que fa als neuròlegs en tant que homes de ciència, tals mecanismes, específics de l'espècie humana, no són més que això: mecanismes, que poden reduir-se a bioquímica neuronal o del cervell, amb la qual cosa la llibertat no és pròpiament llibertat, la consciència és consciència de ningú i la intel·ligència no va més enllà de ser un joc biomecànic, que pot permetre's un animal que gaudeix de gairebé catorze mil milions de neurones, cada una d'elles enllaçada amb altres deu mil.

Vistes així les coses, succeeix que l'home, cada home, acaba sent el resultat de la seva programació, o codificació, genètica —herència— i de la seva reprogramació, o recodificació, social —educació—. El procés educador consistirà en reprogramar el codi genètic que cadascú porta en néixer. Del que es tracta, en aquesta perspectiva, és d'intel·ligir l'ésser humà segons una antropologia metafísica de caràcter monista materialista. L'home ve a ser, d'aquesta forma, un complicadíssim robot, que l'herència munta i que l'educació programa.

En iniciar aquestes ratlles he advertit que l'educació pot ser entesa com a *dada* —l'educació tal com és o ha estat— i com a *possibilitat* ideal —l'educació que hi hauria d'haver—. Acabem de considerar el primer aspecte, segons el qual el procés educador acaba en reprogramació social de la codificació genètica o herència. Si no s'admet que l'home pugui ser quelcom més que matèria —física, biològica, psíquica i social—, no té cap sentit parlar pròpiament d'educació ideal, o de valors —valuosos en ells mateixos— de l'educació. Si la consciència és un miratge i la llibertat un somni bioquímic, no hi ha més valors que aquells que corren en el si d'una societat. En tal supòsit, manca d'interès objectiu perseguir uns ideals i rebutjar-ne d'altres; sempre s'arriba a una preferència segons hagi quedat cadascú programat per la seva herència i pel grup social que l'hagi codificat. En tal supòsit, l'educació és pura objectivitat fàctica que estudien pedagogs, psicòlegs, biòlegs, historiadors, sociòlegs, economistes, juristes... Deixa d'existir l'educació com a ideal a escollir.

Ha quedat ara plantejat un tema greu que es troba en el pressupòsit de tota educació: cal optar entre una visió metafísica materialista a propòsit de l'ésser humà —«l'home és únicament matèria física, biològica, psíquica i social»— i una visió metafísica espiritualista referent a ell mateix —«l'home és matèria i quelcom més que no es redueix a matèria, anomeni's ànima, esperit, jo, consciència, llibertat, creativitat, o com es vulgui»—. A l'inici de tota reflexió filosòfica al voltant de l'educació es planteja el tema d'una cosmovisió metafísica: o materialisme o espiritualisme. No tindria sentit demostrar l'un o l'altre, ja que, per definició, es tracta de discursos més enllà de tota possible experiència. Malgrat tot, la lògica ens força a ser coherents amb el punt de partida elegit. Si tot és matèria, no pot parlar-se seriosament de llibertat, i, sense aquesta, l'educació és mer treball de programació fatal, i tant l'educand com l'educador, es veurien privats d'iniciativa i d'autonomia en el procés educatiu.

Personalment —i es tracta d'una confessió explícita— he optat per una concepció metafísica de l'ésser humà que l'intel·ligeix com a matèria —no suprimeixo res de tot el que he escrit fins aquí— i com a autonomia o capacitat de distanciar-se del context; puc cridar *no* de manera substancial en lloc de fer-ho a l'estil d'un tic nerviós. La meua antropologia és dualista perquè només d'aquesta faísó és permès referir-se amb tots els quatre sentits a la llibertat, a la creativitat i a la consciència humanes, que immediatament proposo com a ideals educatius o com l'educació que, des de tal perspectiva, caldria implantar. Es tracta de valors educacionals —llibertat, creativitat i consciència— prou amplis perquè en el seu si hi càpiguen conreacions diverses, encara que, això sí, sempre dualistes.

Si l'educació com a fet, com a *dada*, consisteix en alteració, en «ser-altre» —el fet social—, l'educació com a possibilitat, o valor proposat en aquest cas per mi, consisteix en entotsolament, en «ser-si-mateix» —aventura—. La primera manera d'enfocar el fet educacional és objecte d'estudi dels homes de la ciència i de la tècnica; la segona manera, en canvi, és objecte de reflexió dels metafísics. Per tal que l'educand pugui ser en si mateix, ni que només sigui a manera d'assaig jamai aconseguit, cal ajudar-lo perquè s'alliberi de les programacions genètica i social —en la mesura del possible, per poc que sigui— a fi d'esdevenir lliure per ell mateix i pels altres.

La socialització, o culturalització, marcava l'educació entesa com un fet; la socratització, o descodificació, senyala el que és típic de l'educació intel·ligida com a possibilitat ideal. El dubte, la ironia, la crítica, el silenci, el recés i la societat constitueixen mètodes excel·lents per a experimentar-se, hom, com a substància pròpia. Sòcrates, Descartes, Buda i Crist són personatges històrics que han practicat una ascesi que els ha possibilitat d'entotsolar-se en lloc d'anar constantment perduts en el joc alterador d'«estímul-resposta». No es qüestió que l'educand es desentengui de la seva societat, sinó que s'hi integri com a *algú* i no pas com un instrument o una peça més d'aquesta societat.

Atès el funcionament necessari de la matèria, fàcilment ens condueix a la dictadura en qüestions educacionals, i també en les altres. Educacions, per exemple, hitleriana i castrista. Què hi fa que es sigui materialista de dretes o bé d'esquerreres. Quan aparèixen doctrines «posseïdores de la veritat» —tant si es tracta de la veritat eterna com de la veritat històrica—, no ens ha de fer estrany que aquelles imposin la seva veritat. Ni que a vegades parlin llenguatges espiritualistes, de fet la seva concepció és objectivista, materialista. L'esperit, la consciència, la llibertat són buscadors de la Veritat, però mai de mai propietaris d'aquesta Veritat. Qui només persegueix la Veritat, no pot imposar de cap manera els seus resultats tan insegurs. Una educació que descansa sobre un dualisme antropològic serà sempre respectuosa amb les perquisicions i recerques dels altres; serà indefectiblement una educació democràtica.